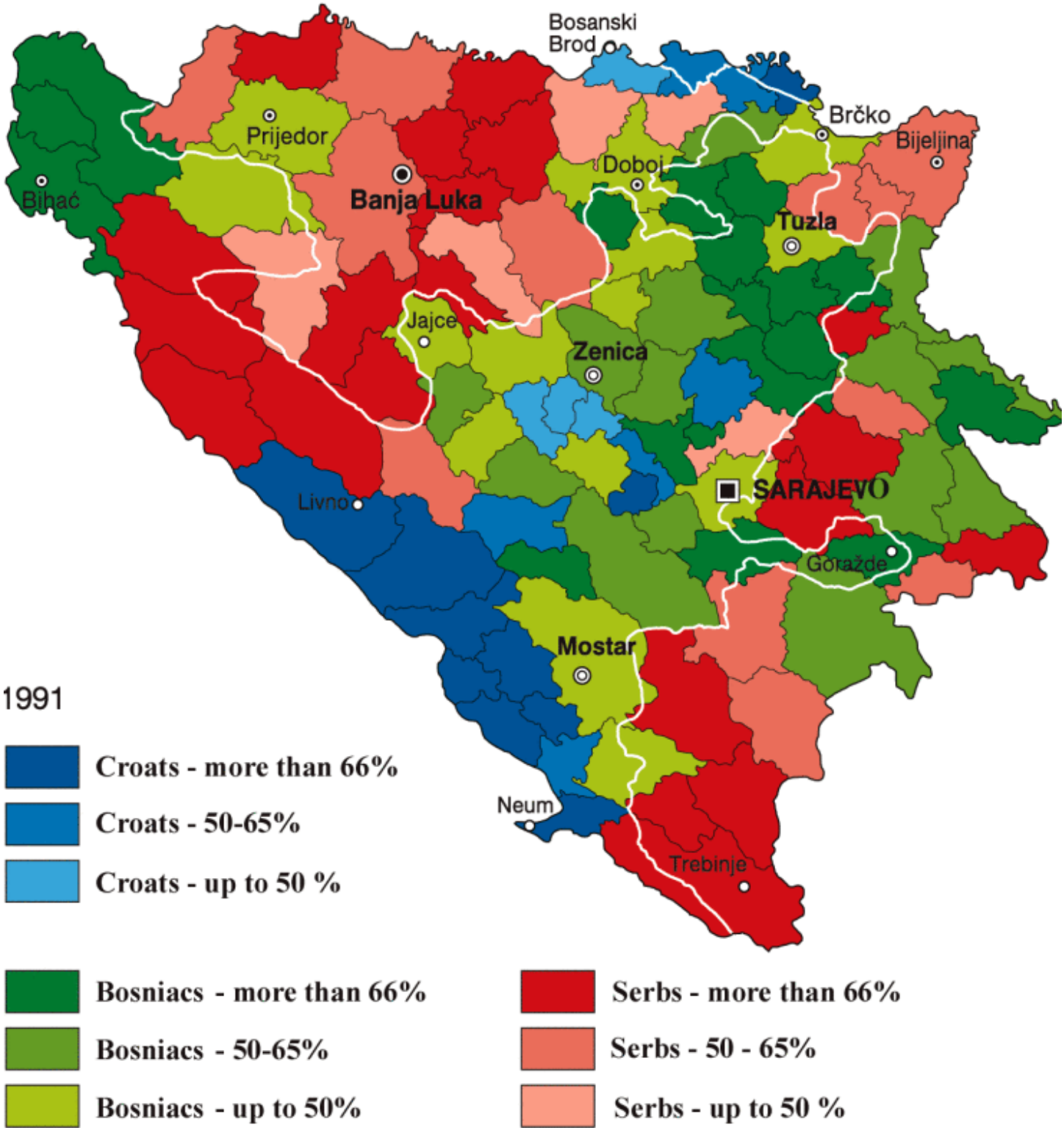

Etnička kompozicija Bosne i Hercegovine 1991 godine.
(Izvor: Ured visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu)

Preludij za Genocid u Srebrenici

Masovna ubistva i etničko čišćenje Bošnjaka u regiji Srebrenice tijekom prva tri mjeseca bosanskog rata (od aprila do juna 1992)

Daniel Toljaga
Bosnian Institute, U.K.
Novembra 18, 2010.

Više od tri godine prije genocida u Srebrenici, srpski nacionalisti u Bosni i Hercegovini - sa logističkom, moralnom i financijskom podrškom Srbije i Jugoslavenske narodne armije (JNA) - uništili su 296 bošnjačko-muslimanskih[1] sela uokolici Srebrenice, prisilno protjerali 70.000 Bošnjaka iz svojih kuća i sistematski masakrirali najmanje 3.166 Bošnjaka, uključujući žene, djecu i starce. Upravo su ovi masakri trebali poslužiti međunarodnoj zajednici kao upozorenje na prospekt genocida kada je enklava Ujedinjenih nacija pala u ruke snagama bosanskih Srba pod zapovjedništvom generala Ratka Mladića tri godina kasnije, u julu 1995.

Ovaj studij pruža kraću pozadinu događaja koji su vodili ka izbijanju rata u Bosni i Hercegovini u aprilu 1992, zatim pregled značajnih masakra počinjenih nad bošnjačkim stanovništvom srebreničke regije tijekom prva tri mjeseca rata, uključujući i brojeve bošnjačkih žrtava po opštinama, mjesecu i statusu pogibije, te popis bošnjačkih sela koja su u cijelosti ili djelomično uništena od strane srpskih snaga u i oko Srebrenice između aprila i juna 1992.

Za potrebe ovog studija, srebrenička regija je definirana kao područje koje obuhvaća Srebrenicu i prijeratne susjedne opštine Bratunac, Vlasenicu, Rogaticu i Višegrad. Ovaj strateški važan region nalazi se u Podrinju - središnjem dijelu doline rijeke Drine na istočnoj granici Bosne sa Srbijom. Prema popisu stanovništva u Bosni i Hercegovini iz 1991 godine, Bošnjaci su činili etničku većinu u svih pet općina regiona (75,19% u Srebrenici; 64,05% u Bratuncu, 55,17% u Vlasenici, 60,10% u Rogatici i 63,54% u Višegradu).

Iako su oružani sukobi u ovom dijelu istočne Bosne započeli napadom Jugoslavenske narodne armije (JNA) na Višegrad 6. aprila 1992, u regionu opštine Srebrenica je bilo relativno mirno sve do 17. aprila kada su vlasti bosanskih Srba javnom prijetnjom najavile namjeru da počine genocid uništenjem 49.000 bošnjačkih stanovnika u općinama Srebrenica i Bratunac.

Pripreme za rat (početkom 1991)

Prije proglašenja suverenosti Bosne i Hercegovine oktobra 1991, vodstvo bosanskih Srba se već pripremalo "za eventualnu secesiju ili podjelu BiH" aktivno podcjenivajući "postojeći politički i administrativni sistem Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine (SRBiH)."[2] Primjera radi, u aprilu 1991. godine, vodstvo bosanskih Srba krenulo je sa implementacijom programa regionalizacije stvaranjem srpske "Autonomne regije Krajina" (ARK) i uspostavljanjem paralelnih institucija vlasti na područjima koje su planirali prisvojiti za stvaranje etnički homogenene srpske države, odnosno "Velike Srbije."[3] Odluka da se Srebrenica priključi u buduću restruktuiranu srpsku državu donijeta je od vlade Slobodana Miloševića, tadašnjeg predsjednika Srbije.

Početkom maja 1991, Miloševićev kabinet je pozvao dva lokalna čelnika bosanskih Srba na sastanak sa Mihaljom Kertesom u Beogradu. Sastanku su prisustvovali čelnici Srpske demokratske stranke (SDS), Goran Zekić iz Srebrenice i Miroslav Deronjić iz Bratunca. Kao dugogodišnji direktor Savezne uprave carina, Kertes je bio Miloševićev čovjek od povjerenja koji je davao logističku i financijsku potporu za razne tajne operacije srbijanskog režima. Kertes je na ovom sastanku obavijestio Zekića i Deronjića da je "*političko i državno rukovodstvo SFRJ* [Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije] *odlučilo da će područje 50 kilometara od rijeke Drine biti srpsko*."[4]

Ova odluka je bila veoma problematična iz razloga što je područje, koje je Milošević zacrtao bosanskim Srbima, uključivalo i ogromne komade bošnjačkog teritorija istočne Bosne u općinama Zvornik, Bratunac, Vlasenica, Srebrenica, Višegrad, Rogatica, Goražde i Foča. Bošnjaci – lojalni legalno izabranoj vladi u Sarajevu – stajali su kao prepreka uspostavljanju etnički čistih srpskih regija koje su planirane da eventualno postanu dio "*Velike Srbije*."

Miloševićeva strategija se nije mogla provesti bez primjene sile, stoga se Beogradsko rukovodstvo složilo da isporuke oružja lokalnim Srbima oko Srebrenice, pod nadzorom Zekića i Deronjića, započnu odmah. Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) je utvrdio da je oružje bilo dopremano "*iz Srbije čamcima preko Drine ili helikopterima. Potajno se na cijelom području u javnim objektima u selima bosanskih Srba provodila paravojna obuka. U poređenju s tim, čini se da se bosanski Muslimani nisu adekvatno pripremili za oružani sukob koji je prijetio. U istočnoj BiH bosanski Muslimani se ili nisu uopšte vojno organizovali ili su to činili samo putem lokalnih dobrovoljačkih grupa. U selima bosanskih Muslimana čak nije bilo ni vatrenog oružja, osim nešto pištolja i lovačkih pušaka u ličnom vlasništvu seljana; u policijskoj stanici Srebrenica bilo je nešto lakog naoružanja*."[5]

Ubistva jačaju tenzije (3. septembar 1991)

U selu Kravica nadomak Srebrenici (teritorij općine Bratunac), grupa srpskih nacionalista napravila je zasjedu i rafaljnom paljbom pokosila četiri Bošnjaka koji su vozilom prolazili kroz njihovo selo. Dana 3. septembra 1991, Dževad Jusić i Nedžad Hodžić su ubijeni na licu mjesta, dok su Mevludin Sinanović i Zaim Salković preživjeli sa prostrijelnim ranama.[6]

Zasjeda u Kravici je izazvala određenu paniku, evocirajući sjećanja na grozne zločine koji su počinjeni nad Bošnjacima ovog kraja tijekom Drugog svjetskog rata. U jesen 1941, srpski nacistički kolaboratori pod zapovjedništvom četničkog komandanta Jezdimira Dangića masakrirali su 81-og Bošnjaka u selu Zaklopača. Oni su zabarikadirali zarobljene civile u lokalni mekteb, a potom ih žive zapalili.[7] Bošnjake ovog kraja je zadesio sličan zločin u decembru 1941. Ovaj put - naoružani pištoljima, noževima, čekićima, toljagama, i sjekirama - četnici iz zloglasnog srpskog sela Kravica su masakrirali 86 Bošnjaka u Sopotniku (kod Drinjače).[8] Zatim u februaru 1943, četničke snage

Draže Mihailovića su sistematski poubijale 9.200 Bošnjaka, od toga 8.000 žena i djece, sa obe strane rijeke Drine.[9]

Karadžićeve prijetnje genocidom (oktobar 1991)

Nekoliko mjeseci prije nego što je Bosna i Hercegovina proglasila nezavisnost od bivše Jugoslavije,[10] Miloševićev saveznik i čelnik bosanskih Srba Radovan Karadžić izrazio je svoje genocidne namjere u presretnutim telefonskim razgovorima i javnim istupima. Historičar dr. Robert J. Donia je opisao Karadžićeve izjave kao "prijeteće i izdate sa stajališta nekoga ko može diktirati Bošnjacima njihove opcije."[11]

U presretnutim telefonskim razgovorima između Karadžića i Gojke Đoge 12. oktobra 1991, Karadžić je ponovio pet puta da će u slučaju rata Bošnjaci "nestati". Po njegovim riječima, "*Nestaće, sa lica zemlje će nestati taj narod... Oni to ne shvataju da bi tu, bilo krvi do koljena i da bi muslimanski narod nestao, nestalo bi sirotinje muslimanske koja ni ne zna kud on* [Izetbegović] *vodi, kud on vodi ovaj muslimane*."[12]

Samo dan kasnije, u presretnutom razgovoru sa Momčilom Mandićem, Karadžić je rekao: "*Za dva-tri dana će Sarajeva nestati i biti će 500.000 mrtvih; za mjesec dana u Bosni i Hercegovini, nestati će Muslimana*." Onda ponovo, 15. oktobra 1991, u razgovoru sa Miodragom Davidovićem svojim bratom Lukom, Karadžić je rekao: "*Prije svega, niko od njihovog [bošnjačkog] rukodstva ne bi ostao živ, za 3-4 sata bi bili pobijeni svi, ne bi bilo šanse da opstanu, uopšte*."[13]

Obraćajući se Parlamentu Republike Bosne i Hercegovine u noći između 14-15. oktobra 1991, Karadžić je javno upozorio na mogućnost uništenja bošnjačkog naroda. Davajući do znanja šta bi se moglo dogoditi otcjepljenjem Bosne i Hercegovine od krnje Jugoslavije, Karadžić je ukazao na mogućnost nestanka Bošnjaka:

“*Ovo je put na koji vi želite da izvedete Bosnu i Hercegovinu ista ona autostrada pakla i stradanja kojom su pošle Slovenija i Hrvatska. Nemojte da mislite da nećete odvesti Bosnu i Hercegovinu u pakao, a muslimanski narod možda u nestanak, jer muslimanski narod ne može da se odbrani ako bude rat ovde... Kako ćete vi spriječiti da svak svakoga ne ubija u Bosni i Hercegovini?*”

Razmještaj snaga Jugoslavenske armije (januar 1992)

Kao odgovor na rastuću krizu u bivšoj Jugoslaviji, predstavnici mirovne misije Europske unije na čelu sa Jacques Gabrielle posjetili su Srebrenicu 3. januara 1992 i sastali se sa lokalnim političkim čelnicima. Upitan šta može najviše da destabilizira međunacionalne odnosne u srebreničkoj općini, predsjednik Skupštine općine Srebrenica Besim Ibišević odgovorio je: "JNA". Ibišević je objasnio da,

"*Ta Vojska ako dođe na ovo područje počet će sigurno rat. Srbi priželjkuju njen dolazak jer je to njihova Vojska. Vidjevši šta je JNA uradila u Hrvatskoj, Bošnjaci s razlogom strahuju od nje i smatraju je neprijateljskom vojnom formacijom. JNA ima namjeru doći na teritoriju naše općine, ako to pokušaju rat je neizbježan!*"[14]

Ibiševićeva zabrinutost je bila opravdana. U to vrijeme JNA je bila treća po veličini vojska u Europi i jedna od najvećih armija u svijetu. Do početka 1991, JNA se pretvorila u de facto srpsku vojsku sa približno 90 procenata svih visokih časnika iz reda srpskog i crnogorskog naroda.[15]

Sa dogovorom o prekidu borbenih dejstava u Hrvatskoj 2. januara 1992, JNA je počela sa razmještajem svojih jedinica iz Hrvatske u BiH. Do aprila 1992, artiljerijske cijevi JNA su bile postavljene na svim strateškim mjestima i visoravnima oko Srebrenice. Također je bilo i drugih priprema za napade na lokalno bošnjačko stanovništvo ovog područja.

Propagandni Rat

Prije izbijanja oružanih sukoba u BiH, vlasti bosanskih Srba počele su voditi propagandni rat. Istaknuti članovi Karadžićeve Srpske demokratske stranke (SDS) redovito su se pojavljivali u medijima šireći govore mržnje, ponižavajući ne-Srbe, te poticajući bosanske Srbe da počine zločine protiv drugih etničkih grupa.[16]

Početkom aprila 1992, srpski ekstremisti su eksplozivnim napravama uništili TV repetitor na planinskom vrhu Kvarac. Lokalno stanovništvo više nije moglo primati TV signal iz Sarajeva, samo srbijanske programe iz Belgrade.[17] Srbi su isto tako sabotirali gradski vodovod u selu Slapovići, ostavljajući Srebrenicu bez pristupa tekućoj vodi što je znatno doprinijelo stvaranju atmosfere panike.[18]

Namjerno uništavanje lokalnog TV repetitora nije bilo slučajno. To je bio sastavni dio ranije pomenutog programa "regionalizacije." Taj program je predviđao stvaranje autonomnih regija u kojima je ARK "počela da preuzima televizijske i radio instalacije i da emituje 'srpske' programe kojima su pripadnici drugih nacionalnosti zastrašivani i da je muslimanskim čelnicima uskraćivala pristup radiju, a rukovodiocima SDS-a davala neograničen pristup tom mediju."[19]

Propagandna kampanja je imala "*užasne posljedice po ljude svih nacionalnosti stvorivši međusobni strah i mržnju i osobito huškajući bosanske Srbe protiv drugih naroda" i stvarajući "klimu u kojoj su ljudi bili spremni da tolerišu vršenje zločina i da sami čine zločine*." Nakon izbijanja oružanog sukoba u Bosni, mediji pod kontrolom SDS-a su otvoreno poticali bosanske Srba da ubijaju nesrpsko stanovništvo.[20]

Početak rata i prve žrtve

Meho Hrvačić i Bahrudin Osmanović su bili prve žrtve ratnih zločina u opštini Srebrenica. Dana 15. aprila 1992, njihovo vozilo je zaustavljeno od grupe naoružanih srpskih četnika na putu Skelani-Srebrenica. Četnici su ova dva bošnjačka civila iz Potočara ubili iz vatrenog oružja, a njihova tijela ostavili pokraj ceste. Ranije tog dana, kamion pun naoružanih četnika došao je iz pravca Skelana u bošnjačko selo Kragljivoda, gdje su napadom uništili lokalni Poštanski ured.[21]

Međutim, prvi utjecaji izbijanja rata osjetili su se u Višegradu početkom aprila 1992 kada su snage Jugoslavenske narodne armije krenule u kampanju zastrašivanja većinskog bošnjačkog stanovništva. Ta kampanja je kasnije prerasla u nasilno etničko čišćenje grada popraćeno nekim od najstravičnijih zločina koji su ikada počinjeni na prostoru Bosne i Hercegovine. Na te i ostale zločine ćemo obratiti pažnju u kronološkom slijedu događaja.

Ultimatum genocida (17. april 1992)

Dana 22. marta 1992, Srbi su formirali tzv "srpsku opštinu Skelani," bez ikakvih konzultacija sa većinom bošnjačkim stanovništvom opštine Srebrenica ili pak sa području ovog sela. Skelani je bilo jedno od najvećih bošnjačkih sela u istočnoj Bosni.[22] "Dobrovoljci" iz Srbije su prešli rijeku Drinu i preuzeli kontrolu nad ovim selom u prvoj polovici aprila 1992. Zauzimanje Skelana je poslužilo pripremama operacija usmjerenih na 'razoružavanju' civilnog bošnjačkog stanovništva i uspostavljanju srpskog uporišta u pretežno bošnjačkim opštinama Bratunac i Srebrenica.

Dana 17. aprila 1992, održan je sastanak u hotelu "Fontana" u Bratuncu između bošnjačkih i srpskih predstavnika općina Srebrenica i Bratunac. Upravo na ovom sastanku, srpske vlasti su izdale javni ultimatum bošnjačkom stanovništvu Srebrenice i Bratunca -- koje je

brojilo oko 49.000 ljudi -- sa genocidom.[23] Prema riječima Miroslava Deronjića: "*Vi Muslimani imate dvije mogućnosti, da mirno izađete ili da vas mi pobijemo, treće mogućnosti nema!*"[24] On je upozorio da su Bratunac, Skelani, Milići, Rogatica i Višegrad već u srpskim rukama. Bošnjacima je naređeno da "*predaju naoružanje i legalnu vlast bosanskim Srbima... **ili će ih uništiti** hiljade srpskih vojnika koji su se okupili s druge strane Drine, u Srbiji.*"[25]

Rat u općinama Srebrenica i Bratunac (od 17. aprila pa nadalje)

Kao i u drugim dijelovima Bosne i Hercegovine, napadi na Bošnjake ove regije su počinjali srpskim preuzimanjem bošnjačkih gradova i sela, a potom sistematskim i rasprostranjenim ubistvima, silovanjima i zlostavljanima civila (april-juni 1992). Unatoč rutinskim garancijama sigurnosti da im se ništa neće desiti – ukoliko predaju svoje oružje, kojeg nisu ni imali – bošnjačko stanovništvo je na prevaru bilo hapšeno i istjerivano iz svojih sela, a mnoge žene i djevojke su bile podvrgnute sadističkom seksualnom zlostavljanju i uzastopnim silovanjima.[26]

Po već ustaljenom scenariju, sljedbenici Radovana Karadžića pod okriljem Srpske demokratske stranke (SDS), 17. aprila preuzimaju političku vlast u većinski bošnjačkoj opštini Bratunac (64% Bošnjaka, 34% Srba). Ovaj događaj, uz prijetnju uništenjem bošnjačkog naroda Srebrenice i Bratunca, signalirao je prijelaz iz atmosfere nesigurnosti i političke nestabilnosti u stanje rata koje će biti popraćeno masovnim protjerivanjima Bošnjaka putem kampanje nesagledivog nasilja.

Lokalizirani otpor je, u nekim slučajevima, dovodio do osnivanja enklava pod kontrolom bošnjačkih snaga. Primjer je Srebrenica, Kamenica, Cerska, Konjević Polje, Velika Glogova, Potočari, Sućeska, Osmače i Žepa. Mnoge izbjeglice su nalazile spas u ovim izoliranim enklavama.

Prva okupacija Srebrenice i masakr Bošnjaka (18. april do 8. maj 1992)

Nakon preuzimanja Bratunca, srpske snage su započele napad na Srebrenicu 18. aprila 1992 ispalivši oko 5.000 artiljerijskih granata na sam grad i okolna bošnjačka sela. Nije bilo otpora. Istog dana, Srbi su ušli u grad, pljačkali bošnjačku imovinu, palili kuće i ubijali bošnjačke stanovnike koji zbog bolesti i starosti nisu bili u stanju pobjeći u obližnje šume.

Srpska okupacija grada Srebrenice trajala je do 8. maja kada su Srbi na smrt spalili 23 bošnjačka civila u centru Srebrenice. Žrtve su umirale u nepodnošljivim bolovima. Od 17. aprila do 8. maja, Srbi su ubili ukupno 74 bošnjačka civila u okupiranoj Srebrenici.[27] Najmlađa žrtva je bio 12-mjesečni dječak Nezir Suljić. Njegovo ugljenisano tijelo je nađeno u kolijevci. Spaljena tijela njegovog oca Huse, majke Muške i brata Nisveta nalazila su se u istoj sobi. Nezirova sestra Sanela, koja je tada imala 9 godina, preživjela je masakr skočivši kroz prozor i sakrivši se u obližnjoj šumi.[28]

Prvi primjeri otpora (20. april 1992)

Dana 20. aprila 1992, srpske oružane formacije pokušale su ući u Potočare -- bošnjačko selo na putu iz Srebrenice prema Bratuncu. Njih je presrela skupina bošnjačkih mještana naoružanih lovačkim puškama i predvođena Naserom Orićem. Seljani su postavili zasjedu i ubili četiri napadača koji su pripadali zloglasnoj paravojnoj jedinici poznatoj kao "Arkanovi tigrovi." To je bio prvi primjer uspješnog bošnjačkog otpora četničkim napadima na prostoru opštine Srebrenica. Tijekom opsade ove istočno-bosanske enklave, Orić se pokazao kao jedan od najučinkovitijih organizatora odbrane.

Istog tog dana, planinsko selo Likari postalo je prvo bošnjačko naselje u općini Srebrenica da bude u potpunosti uništeno od strane Srba.

Ovo selo je udaljeno oko 10km od Srebrenice. Likare je branila skupina slabo naoružanih mještana uz pomoć "*oko 25 starih lovačkih pušaka i bez sredstava dobivanje više*."[29] Pad Likara omogućio je srpskim snagama i Jugoslavenskoj narodnoj armiji (JNA) da premjeste svoje teške naoružanje na nove strateške visove sa kojih su mogli nanositi težu materijalnu štetu privatnim i poljoprivrednim objektima u Potočarima i obližnjim bošnjačkim selima.

Masakr u Hranči (2-3. maja 1992)

Hranča je postala prvo bošnjačko selo u opštini Bratunac da bude na meti lokalnih četničkih hordi. Skupina srpskih paravojnih formacija, pod zapovjedništvom Najdana Mlađenovića, upala je u ovo selo 2. maja 1992 i započela sa pretresima bošnjačkih kuća. Zahtjevali su od mještana da predaju oružje. Prije napuštanja sela, ubili su Fiću Ramića.

Idućeg dana, naoružani Srbi sa podrškom jedinica Jugoslavenske narodne armije (JNA) okružili su Hranču, masakrirali 14 bošnjačkih civila, a potom u potpunosti spalili ovo selo. Najmlađa žrtva je bila djevojčica od 7 godina po imenu Selma Hodžić.[30] Britanski novinar Tim Judah zatekao se u Hranči dva dana kasnije i posjetio grupu lokalnih Bošnjaka koji su se molili nad mrtvim lešom male djevojčice koja je "*ležala prostrta na kauču u maloj kućici*."[31] Masakr u Hranči je bio najjasniji mogući signal šta se sprema preostalom bošnjačkom stanovištvu oko Srebrenice i Bratunca.

Napad na selo Blječeva (6. maj 1992)

Na sljedećoj meti četnika našlo se pretežno bošnjačko selo Blječeva u opštini Bratunac, napadnuto od strane srpskih minobacača 6. maja 1992. Nekoliko srpskih granata su direktnim pogocima na civilne objekte prouzrokovale golemu materijalnu štetu. Od granata su tog dana živote izgubili 16-godišnja bošnjačka djevojka Vesna Muratović i

dvoje starijih srpskih stanovnika sela, Kosana Zekić i Gojko Jovanović. Nekoliko drugih stanovnika su bili ranjeni. Bošnjaci su se razbježali prema selu Pale, a srpske snage su potom zauzele Blječevu, pljačkajući imovinu i paleći kuće. U selu su zatekli Ibru Jašarevića i na mjestu ga ubili. Srbi su zarobili mještane koji nisu imali vremana da uteknu i odveli ih u zarobljeništvo. Jedan od tih zarobljenika je bio Nurif Memišević, paralizirani bošnjački čovjek koji se nije mogao kretati bez pomoći. Nakon mučenja, Srbi su ga natjerali da potpiše "priznanje" u smislu da je kao zarobljenik dobro tretiran i da su Bošnjaci sami sebe napali u selu. Od tada se Memiševiću gubi svaki trag.[32]

Oslobođenje Srebrenice (8. maj 1992)

Snage bosanskih Srba povukle se iz Srebrenice nakon smrti svoga vođe Gorana Zekića, ubijenog iz zasjede 8. maja 1992. Zekić je bio ključni organizator etničkog čišćenja bošnjačkog stanovništva Srebrenice i Bratunca. Nakon njegove smrti, Bošnjaci su uspjeli da se vrate u svoj razoreni grad, te su počeli organizirati odbranu. Međutim, oslobođena Srebrenice se našla pod opsadom, totalno izolovana i odsječena od teritorija pod kontrolom vlasti Republike Bosne i Hercegovine. Ujedinjeni narodi su brutalnu opsadu Srebrenice kasnije opisali kao "spori process genocida."[33]

Iako je prisutnost Jugoslavenske narodne armije na teritoriji Bosne i Hercegovine 'formalno' završena 19. maja 1992, Haški tribunal je ustanovio sljedeće:

"*Mada je JNA bila formalno prisutna na teritoriji BiH samo do 19. maja 1992., veliki broj vojnika JNA, kao i znatna količina oružja i opreme ostali su u BiH pod novim nazivom 'Vojska Republike Srpske BiH' (u daljnjem tekstu: VRS). Prema tome, VRS je imala na raspolaganju znatne resurse, mnogo veće od onih na raspolaganu bosanskim Muslimanima*."[34]

Srpske snage su redovito granatirale teritoriju Srebrenice iz Srbije sa pozicija na planini Tari, gdje se nalazio centar za obuku specijalaca Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP) Srbije. Neka mjesta su granatirana slijepo, ali znatan dio slobodnog teritorija je bio na dometu srpske artiljerije i snajpera stacioniranih na Tari. U prva tri mjeseca rata, srpske snage su u prosjeku ispaljivale oko 2.000 artiljerijskih granata na slobodni teritorij enklave Srebrenica. Haški tribunal je u predmetu Nasera Orića zaključio da:

"*Između aprila 1992. i marta 1993., grad Srebrenica i okolna sela pod kontrolom bosanskih Muslimana bili su neprestano meta srpskih vojnih napada artiljerijom, snajperima, a povremeno i bombardovanjem iz zraka. Svi napadi su vršeni po sličnom obrascu. Srpska vojska i paravojne snage okružili bi selo ili zaselak bosanskih Muslimana, pozvali bi stanovništvo da preda oružje, a tada bi započeli sa granatiranjem i pucnjavom ne birajući ciljeve. U većini slučajeva, ušli bi u selo ili zaselak, protjerali ili poubijali stanovnike, koji nisu pružali značajniji otpor, i uništili njihove domove. U tom razdoblju, Srebrenica je svakodnevno bila izložena nasumičnom granatiranju iz svih pravaca. Naročito su Potočari bili svakodnevna meta srpske artiljerije i pješadije jer su bili važna tačka u odbrambenoj liniji oko Srebrenice. Druga naselja bosanskih Muslimana takođe su neprekidno napadana. Rezultat svega toga bio je veliki broj izbjeglica i stradalih*."[35]

Masakr u Glogovi (9. maja 1992)

Dana 9. maja 1992, srpske oružane formacije uz pomoć Jugoslavenske narodne armije (JNA) ušle su u selo Glogova i izmasakrirale najmanje 64 nenaoružanih bošnjačkih civila. Maskirani srpski vojnici su odveli nekoliko žena u obližnju šumu gdje su ih brutalno silovali.[36] Preostale stanovnike sela su prisilno protjerali. Prije masakra, mještani sela su bili razoružani i zajamčena im je sigurnost.

Odluka o napadu na Glogovu donešena je 7. maja na sastanku između bratunačkog Kriznog štaba, te predstavnika JNA poznatijeg kao 'kapetan Reljić,' zatim komandanta odreda Territorijalne odbrane iz Kravica, Raše Miloševića, te još jednog čovjeka *"koji je bio pripadnik Državne bezbjednosti Srbije*."[37]

Prema tvrdnji Ibrahima Dervišagića, koje je preživio masakr u Glogovi, među učesnicima ovog zločina bilo je mnogo Srba iz obližnjeg sela Kravica.[38] Azem Rizvanović je iz obližnje šume posmatrao dvije žene kako noževima ubijaju bošnjačke civile u Glogovi. Obje žene su poginule učestvovajući u napadu na bošnjačko selo Sandići 29. maja 1992. Ove dvije srpske ratne zločinke su kasnije bile identificirane kao Vesna Krdžalić iz Belog Manastira i Dragica Mastikosa iz Novog Sada.[39]

Uloga sela Kravica u zločinima nad Bošnjacima

Kravica je gotovo isključivo srpsko selo u opštini Bratunac (357 Srba i 6 ostalih). Tijekom rata u Bosni i Hercegovini, do zuba naoružana Kravica je bila strah i trepet za okolna bošnjačka sela. Srpski vojnici iz Kravica su gotovo svakodnevno učestvovali u napadima na bošnjačka sela i zaseoke oko Srebrenice, kao i u strašnim pokoljima bošnjačkih civila u selima kao što su Glogova. Pljačkali su stoku i druga dobra u vlasništvu Bošnjaka koje su prethodno pobili ili protjerali iz svojih kuća, a također su sudjelovali u krajnje sadističkom zlostavljanju bošnjačkih zatvorenika u bratunačkom logoru škole Vuk Karadžić.

Srbi iz Kravica su također uspostavili logor u svome selu – u napuštenoj srpskoj pravoslavnoj crkvi. U ovom zloglasnom logoru, Srbi su mučili, silovali i ubijali bošnjačke civile - uključujući žene i maloljetne djevojke. U logoru je mjesecima bilo zatočeno oko 350 Bošnjaka.[40] Tijekom fizičkog zlostavljanja, Srbi su premlaćivali zatvorenike čeličnim cijevima, kundacima pušaka, šakama, nožnim udarcima čizmama i vađenjem zuba sa zahrđalim kliještima. Zatočenici su premlaćivani do nesvjesti, a neki su pretučeni na smrt.

U mučenjima zatvorenika se ponajviše isticao Momir Nikolić kao jedan od najokrutnijih sadista. Njegova specijalnost se sastojala u vađenju očiju korištenjem oštrice noža. U jednom posebno jezivom incidentu, ostali zatvorenici su bili prisiljeni posmatrati kako Nikolić zasljepljuje bespomoćnog bošnjačkog civila Šabana Salkića. Pored vađenja očiju i drugih vrsta zlostavljanja civila, crkveni logor u zloglasnom selu Kravica je korišten i za brutalna silovanja bošnjačkih žena i maloljetnih djevojčica. Zatočenice su bile prisiljavane da leže ispod krsta na crkvenom oltaru, dok su njihovi zlostavljači uživali u sadističkim mučenjima i silovanjima muslimanki u Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Među okrutnim nasilnicima u crkvenom logoru treba spomenuti i Goluba Erića.[41] Prema svjedočenju njegovog unuka Slaviše pred Haškim tribunalom, Golub Erić i njegov brat Nego su također činili zločine nad Bošnjacima i u Drugom svjetskom ratu. Obadvojica su sudjelovali u ranije spomenutom masakru bošnjačkih civila u Sopotniku na Drini, te su nakon Drugog svjetskog rata bili su osuđeni na smrt. Iz nepoznatih razloga, izbjegli su smrt i pušteni na slobodu od tadašnjih Jugoslavenskih vlasti.[42]

Masakr u logoru škole Vuk Karadžić (10. maj 1992)

Dana 10. maja 1992, snage Jugoslavenske narodne armije, raznih paravojnih formacija iz Srbije, te lokalne oružane horde bosanskih Srba, provele su jednu od najokrutnijih hajki na bošnjačko stanovništvo obližnjeg Bratunca i okolnih sela. Racijama su istjerali 4.000 do 5.000 bošnjačkih stanovnika iz svojih kuća, te ih zatočili u lokalnom nogometnom stadionu "Bratstvo". Dolaskom na stadion, zatvorenici su prvo bili opljačkani, a potom razdvojeni od svojih familija - muškarci od žena - a neki su strijeljani na licu mjesta. Najmlađa žrtva srpskog terora je bila šest mjeseci stara beba, Narcisa Salihović, a najstarija 110 godina stara žena, Zahida Suljagić.[43] Prema rezultatima istrage Ujedinjenih nacija, Srbi su jedan broj Bošnjaka *"prisiljavali da služe kao davaoci krvi, a neke žrtve su preminule zbog prevelikog vađednja krvi. Prema izvještaju, stotine leševa žrtava* [sa stadiona i logora škole Vuk Karadžić] *su spaljeni ili bačeni u rijeku Drinu*."[44]

Srbi su sa stadiona “Bratstvo”odveli nekoliko stotina žena i maloljetnih djevojaka u lokalni hotel “Fontana,” gdje su ih neprestano silovali. Ostale zarobljenike su nagurali u autobuse, zaprijetili im da se više nikada ne vraćaju nazad, zatim ih prisilno istjerali u pravcu Kladnja.

Sudbina oko 700 nenaoružanih bošnjačkih muškaraca je bila posebice okrutna. Oni su jedan po jedan razdvajani od svojih familija i odvođeni u gimnastičku dvoranu Osnovne škole "Vuk Karadžić” koja je bila pretvorena u logor. Zarobljenici su bili šokirani stravičnim prizorima izubijanih i iznakaženih tijela prethodno zatočenih Bošnjaka. Svim novim zatvorenicima je ponuđena vrlo slana hrana bez vode. U sljedećih nekoliko dana, oni su brutalno mučeni, a oko 350 ih je ubijeno na najokrutnije načine moguće.

Fizička zlostavljanja u logoru su vršeno premlaćivanjima sa tvrdim objektima, toljagama, motikama, čeličnim cijevima, metalnim šipkama, bejzbol palicama, kundacima od pušaka, šakama, udarcima čizmama, vađenjem zubi sa zahrđalim kliještima i davljenjima. Neki zatvorenici su bili zaklani, a njihove glave podizane u zrak i pokazivane ostalim zatočenicima. Srbi su odrupljene glave Bošnjaka šutirali po podu. Ostali logoraši su bili prisiljeni da nose tijela ubijenih izvan logora da bi na kraju i oni bili ubijeni i bačeni na tu istu hrpu leševa. Prema podacima UN Komiteta za ljudska prava, "*Svjedoci tvrde da su tijela ubijenih bila iskasapljena, a nosevi, uši i spolni organi odrezani, ili su imali urezane krstove po tijelu. Ti svjedoci također tvrde da su tijekom kasapljenja bili prisiljeni da pjevaju četničke pjesme*."[45]

Srpski zločinci su lokalnog muslimanskog imama, Mustafu Mujkanovića, satima ponižavali, mučili i tukli. Nakon što je kategorično odbio da se prekrsti, da popije alkohol i da digne tri prsta (podigao je samo dva simbolizirajući borbu bošnjačkog naroda za slobodu) četnici su ga zaklali naočigled svih zatvorenika.

Masakr u Suhoj (10. maj 1992)

Dana 10. maja 1992, Srbi su napali i uništili bošnjačko selo Suha u obližnjoj opštini Bratunac. Mlade žene i djevojke su seksualno zlostavljali, a potom su ubili 38 nenaoružanih bošnjačkih stanovnika. Njihova tijela su bacili u lokalnu masovnu grobnicu. Među 38 ekshumirana leša, bilo je devetoro djece u dobi od 3 mjeseca do 11 godina starosti, nekoliko žena, te stariji muškarci. Zekira Hrustanbašić (djevojačko: Begić) je bila u 9-mjesecu trudnoće. Kada su patolozi Univerzitetsko kliničkog centra u Tuzli provodili autopsiju njenog leša, otkrili su u utrobi njenog metkom-prostrijeljenog stomaka mrtvo tijelo nerođenog djeteta.[46]

Glavno-osumnjičeni za masakr u Suhoj su Milenko ("Mungos") Prodanović, bivši vođa paravojnih srpskih snaga, te njegov saradnik Vujadin Stević, također poznat kao Dragan. Unatoč pozivima za njihovo hapšenje, još uvijek nije došlo do podizanja nijedne optužnice protiv Prodanovića. On i dan danas slobodno živi i radi kao odbornik u Skupštini opštine Bratunac.[47] Boravište Stevića je za sada nepoznato.

Strateški cilj: "Eliminisanje Drine" (12. maj 1992)

Uporedo sa protjerivanjima, silovanjima i masakrima bošnjačke nejači oko Srebrenice i Bratunca, dana 12. maja 1992. godine Radovan Karadžić je na sjednici skupštine bosanskih Srba najavio šest "strateških ciljeva" srpskog naroda u Bosni i Hercegovini. Jedan od tih ciljeva je bio da se nastavi etničko čišćenje bošnjačkog Podrinja, to jest "*uspostavljanje koridora u dolini rijeke Drine, odnosno, eliminisanje Drine kao granice između srpskih država.*" Haški tribunal je utvrdio da:

"*Rukovodstvo bosanskih Srba, u kojem su, pored ostalih, bili Radovan Karadžić, Momčilo Krajišnik, Biljana Plavšić i Nikola Koljević, bilo je svjesno, a to mu je bila i namjera, da stvaranje srpskih nacionalnih teritorija podrazumijeva podjelu Bosne i Hercegovine i razdvajanje i*

trajno uklanjanje stanovništva drugih nacionalnosti iz opština koje su proglašene srpskim, bilo putem sporazuma bilo upotrebom sile. Rukovodstvo bosanskih Srba bilo je svjesno toga da će svako prisilno uklanjanje nesrba sa teritorija na koje su Srbi polagali pravo pratiti diskriminatorna kampanja progona."[48] Nadalje, "***operativnim dijelom - to jest konkretno primjenom sile - upravljano*** [je] ***iz Beograda***."[49]

Na 17. sjednici skupštine bosanskih Srba, održanoj 24-26. jula 1992 Karadžić je bio malo specifičniji u definisanju namjera koje je imao za muslimansko stanovništvo Bosne:

"*Ni Srbi ni Hrvati zajedno natalitetom ne mogu da kontrolišu prodor islama u Evropu, jer za 5–6 godina bi u unitarnoj Bosni Muslimana bilo preko 51%. ... Ako oni, dakle, neće nikakvu islamsku državu na Balkanu, onda je još manje vjerovatno da hoće čistu islamsku državu, dakle islamski kanton, muslimanski kanton na području Bosne. Ovo je tačno što je gospodin Kuprešanin rekao, mada to niko otvoreno u Evropi neće reći, da je ovaj sukob podjaren da bi nestali Muslimani*."[50]

Masakr u Zaklopači (16. maj 1992)

Uporedo sa dešavanjima u Srebrenici i Bratuncu, Jugoslavenska narodna armija i lokalne srpske oružane formacije zauzele su obližnji grad Vlasenicu 21. aprila 1992. godine. Od tog dana pa nadalje, zločinci su sprovodili kampanju zastrašivanja Bošnjaka u ovoj opštini. Istaknuti bošnjački stanovnici su bili hapšeni, a njihove kuće paljene. Rasprostranjeni napadi na bošnjačko stanovništvo susjedne opštine Vlasenica započeli su 1. maja i trajali sve do jula 1992. Srbi su popalili većinu bošnjačkih sela u opštini počevši sa selima Vrsinje, Zilići, Gerovi, Pomol, Nurići, Bešići, Žutica, Štedrići i Đile. Mnogi civili su strijeljani, a većina ih je zarobljena i poslata u zloglasni logor Sušica.

Jedan od najgorih masakra u opštini Vlasenica zadesio je malo bošnjačko selo Zaklopača. Dana 16. maja 1992. godine, srpske snage

su prišle selu i od bošnjačkog stanovništva zahtijevale da predaju svoje oružje. Osim nekoliko lovačkih pušaka, bošnjačko stanovništvo nije imalo nikakvog borbenog oružja da se brani. Kada su Srbi saznali da su Bošnjaci efektivno nenaoružani, blokirali su sve seoske izlaze i poklali najmanje 63 bošnjačkih muškaraca, žena i djece. Preživjela Nihada Hodžić opisala je posljedice masakra ovako:

"*Usudili smo se ponovo iskoračiti iz kuće kako bismo posvjedočili taj pakao, smrt i razaranje ove neizbježne oluje koja je popljačkala naše mjesto i obeščastilo ga od svojih vrlina i dobrog života. Svuda smo vidjeli kako leže mrtva tijela. Miris smrti prožela se čitavim mjestom. Mrtva djeca, žene, muškarci. Tijela na sve strane. Bili smo u šoku. Suze kao da su gotovo posve presušile, ništa iz očiju više nije izlazilo. Sve je bilo kao noćna mora! Strašna noćna mora iz koje bi ste se očajnicki željeli probuditi, ali niste mogli. Moga amidžu smo prekrili sa dekom i onda smo nastavili ići dalje u naše mjesto – u nadi da ćemo naći preživjele. Vidjeli smo našeg najstarijeg amidžu (Bećira Hodžića) kako leži u klečećem položaju sa zapaljenom cigaretom među svojim prednjim prstima, glavom sagnutom prema zemlji, i lokvom krvi pored njega – on je isto bio mrtav. Vidjeli smo malu djecu sa njihovim majkama ležeći jedno pored drugog na zemlji, nepomični, vrlo mirni – u vječnom snu. Rečeno nam je da je i moj otac među mrtvima*."[51]

Masakr u Novoj Kasabi (18. maj 1992)

Vitkovići je selo u općini Bratunac, gdje su Srbi i Bošnjaci i Srbi živjeli u mješovitoj zajednici (200 Srba, 146 Bošnjaka). Dana 18. maja 1992, svi Bošnjaci su istjerani iz Vitkovića i prisilno odvedeni u obližnji Bratunac. Tri dana kasnije, bili su prisiljeni da se ukrcaju na autobuse i rečeno im je da je njihova destinacija logor Sušica u obližnjoj Vlasenici. Međutim, u blizini sela Nova Kasaba, autobusi su zaustavljeni, a potom 32 civila nasilno iskrcana i strijeljana. Trojica su uspjela preživjeti i kasnije pomoći u lociranju i pokopavanju raskomadanih leševa.[52]

Strijeljanje u Borkovcu (20. maj 1992)

Bjesomučna ubijanaja nastavljena su u Borkovcu, bošnjačkom naselju u obližnjoj općini Bratunac. Dana 20. maja 1992, srpske oružane formacije napale su Borkovac i zarobile 14 civila. Među zarobljenicima je bio Amer Ramić i njegova sestra Hamedina. Prema podacima Nasera Orića, Srbi su prisiljavali Amera da posmatra dok su srpski četnici silovali njegovu sestru, a potom je ubili. Zarobljenici su mučeni, a potom strijeljani. Preživjeli su identificirali Novaka ("Krke") Stjepanovića kao glavnog i odgovornog za strijeljanja.[53]

Dana 12. maja 2009, Državni sud Bosne i Hercegovine podigao je optužnicu protiv Stjepanovića za zločine protiv čovječnosti. U optužnici se navodi da je Stjepanović "*kao pripadnik bratunačke brigade Vojske Republike Srpske izvršio progon civilnog bošnjačkog stanovništva na etničkoj i vjerskoj osnovi*" hapšenjem "*grupe od četrnaest bošnjačkih civila... zlostavljanju zatočenih civila, a kasnije i u ubistvu sedam civila iz ove grupe*."[54]

Prema podacima Nasera Orića, četnici su tog dana ubili osam Bošnjaka. Njihova imena su: Hamid Alić, Halima Alić, Munib Sulejmanović, Fadil Sulejmanović, Hajro Hasanović, Hamed Velić, Meho Avdić i Hamedina Ramić.

Ubistva u Joševi i Jagodnji (22. maj 1992)

Srpske snage su napale sela Joševu i Jagodnju, u obližnoj opštini Bratunac, 14. maja 1992. Tim napadom dva bošnjačka civila su izgubila živote. Mnogo žešći napad je ponovljen 22. maja, kada je dodatnih 10 bošnjačkih civila izgubilo živote. Bez ikakvog borbenog naoružanja, sem lovačkih pušaka, seljani su postavljanjem zasjeda uspjeli spriječiti srpske snage da zauzmu ova mjesta. Ipak, većina kuća i drugih objekata u obadva sela, kao i obližnjim bošnjačkim selima i zaseocima, su bili oštećeni, zapaljeni ili u potpunosti uništeni

od strane granata i teške artiljerije koju su Srbi imali napretek. Istog dana, obližnje bošnjačko selo Zapolje je djelomično uništeno srpskim granatiranjem iz smjera sela Fakovići. Druga bošnjačka sela i zaseoci ovog područja su trpjela koordinirane napade iz srpskih sela na dnevnoj bazi.[55]

Logor Sase (od maja 1992 pa nadalje)

Dok su četničke horde vršile krvave pohode po bošnjačkim selima oko Bratunca, oružane srpske formacije na prostoru općine Srebrenica pretvorile su rudnik olova i cinka "Sase"u logor za Bošnjake. U logor su dovođeni zarobljeni bošnjački civili, među kojima je najviše bilo žena i djece iz srebreničkih sela i zaseoka. Srbi su u ovom logoru premlaćivali mučili, silovali i ubijali Bošnjake.

Transkripti Haškog tribunala pokazuju da je u logoru bjesomučno ubijen "*veliki broj muslimanskih civila, uključujući i mnogo djece*."[56] Prema dokumentaciji Nasera Orića, komandanta odbrane Srebrenice, "*najveći broj zatočenih likvidiran* [je] *i zakopan u branu jalovišta Rudnika u Sasama*." On također napominje da je "*veliki broj zatočenih žena i djevojaka... silovano*."[57]

Sjedište rudnika je bilo smješteno u Gradini, zabačenom zaseoku sela Sase. Srpske snage su napale i preuzele kontrolu nad ovim nezaštićenim zaseokom 21. maja 1992. Sedmoro bošnjačkih civila je bilo ubijeno i iznakaženo. Mnogi bošnjački civili, koji su potražili pomoć u obližnjoj šumi, naknadno su zarobljavani od srpskih paravojnih bandi i odvođeni u logor Sase. U logoru je silovano na stotine bošnjačkih žena i maloljetnih djevojaka. Srpske paravojne formacije predvođene Novakom ("Krke") Stjepanovićem redovno su dolazile u logor i odvodile žene i djevojčice u okolne napuštene muslimanske kuće, gdje su ih seksualno porobljavali i neprestano silovali.[58] Jedna od brutalno silovanih djevojčica, po imenu Edina Karić, tada je imala jedva navršenih 15 godina. U procesu Nasera Orića, ona se pojavila kao jedan od brojnih svjedoka da ispriča sudijama Haškog tribunala o

zločinima koje su 'miroljubivi' Srbi vršili oko Srebrenice i to počevši od prvog dana rata:

"*... Bile smo silovane i zlostavljanje i udarane tokom čitave noći, a svo vrijeme u moju glavu je bio uperen pištolj... vrištala sam puno*." Ona je posvjedočila da lokalni Srbi nisu bili “miroljubivi" seoski stražari, kako se vole predstavljati javnosti, nego "*...vojska s puno oružja... Oni su ubijali, pljačkali, silovali, palili kuće, i počinili mnogo zločina*."[59]

Komandir logora Mirko Todorović je u jednom incidentu prozvao grupu logoraša da izađu napolje. Pedeset i jedan zatvorenik je potom ukrcan na dvije kočije i poslat na strijeljanje. Prema riječima Edine Karić:

"*U tom tretnuku bilo je dosta vrištanja u hodniku, djeca su počela plakati i bilo je strašno. Gubim riječi u nastojanjima da opišem koliko je sve to bilo užasno. Ljudi su bili gurani na kočije, i jedna žena nije mogla da se kreće, nju su udarili i bacili na kočiju*."[60]

Prema svjedočenju Edine Karić, prozvanoj grupi logoraša se od tada gubi svaki trag.

Logor Sušica (od maja 1992 pa nadalje)

Kroz logor Sušica je prošlo oko 8.000 nenaoružanih bošnjačkih civila Vlasenice, Bratunca i Srebrenice – muškaraca i žena, djece i staraca, ponekad i čitavih familija. Četnici su ih zarobljavali, mučili i vezanih ruku tovarili na kamione, a potom slali u logor Sušica, koji je bio okruženim bodljikavom žicom. Logorom je zapovijedao Dragan ("Jenki") Nikolić.[61]

Zatvorenici logora su držani u uvjetima gorim nego stoka – bez odgovarajućeg skloništa, hrane ili lijekova, sa svjesnom namjerom da umru. Prema izvještaju *The New York Times*-a, "*Za razliku od*

nacističkih logora iz Drugog svjetskog rata, Sušica je bila logor u kojem su za mučenje i smrt zatvorenika bili odgovorni vojnici koji su bili bliske komšije žrtava."[62] Haški tribunal je utvrdio da zlostavljanja civila u logoru "*nisu bili izolirani slučajevi, nego izraz sistematskog sadizma...*[koji je prelazio] *najvišu razinu mučenja. Logor je bio veoma pretrpan i životni uvjeti nepodnošljivi*."[63] Ukratko, Srbi su tretirali Bošnjake u logoru Sušica kao robove, a ne kao zatvorenike.[64]

Bošnjaci su bili premlaćivani željeznim šipkama, metalnim zglavcima, cijevima, kablovima punjenim olovom, policijskim palicama, ručkama sjekira, kundacima pušaka, drvenim štapovima i toljagama, zajedno sa drugim oblicima fizičkog i psihičkog zlostavljanja. Među silovanim ili seksualno uznemiravanim je bilo žena svih dobi i uzrasta.[65]

Prema podacima udruženja "*Porodice žrtava rata - Vlasenica 1992-1995*" od kraja maja pa sve do oktobra 1992, oko 1.600 bošnjačkih civila je ubijeno u logoru Sušica.[66] Međutim, prema informacijama bivšeg stražara logora, Pere Popovića, on je "*svojim očima gledao kako su blizu 3.000 bosanskih muslimana oko Vlasenice izgubili živote u logoru Sušica*."[67] U januaru 1993, Popović je napustio logor usljed *"kajanja zbog protjerivanja i ubijanja svojih bivših komšija*." Godine 1994, on je dao tri intervju-a *The New York Times*-u u kojima je potvrdio ranije izvještaje o Sušici u kojima se spominjalo sistematsko ubijanje bošnjačkih civila:

"*Pogubljenja zatvorenika su se vršila u malim skupinama u okrugu logora, iza hangara koji je korišten kao vojarna, govori g. Popović. Ali, pogubljenja velikog broja ljudi - koja su se obično dešavala u činu odmazde za lokalne srpske vojne gubitke - provođena su na obližnjoj provaliji poznatijoj kao Han Ploča na lokaciji ceste južno prema Han Pijesku. On objašnjava da su muškarci bili natovareni u pozadinu kamiona, odvedeni do ruba provalije, udaljene oko osam kilometara od logora, a zatim strijeljani dok su izlazili iz kamiona. Grupe mladih srpskih vojnika su dovođene da obavljaju strijeljanja. Tijela žrtava su padala u provaliju, a buldožeri su kasnije korišteni za prikrivanje leševa... 'Sredinom juna, svojim očima sam gledao ubistva 26 ljudi u*

provaliji. Jedan muškarac je uspio pobjeći u šumu po izlasku iz kamiona. Sve u svemu, u toj provaliji je najmanje 1.000 ljudi pobijeno. Isprva ubistva su vršena tijekom dana, ali kasnije su ta strijeljanja vršena isključivo po noći."[68]

Masakr u Bosanskoj Jagodini (26. maj 1992)

Dana 26. maja 1992, konvoj sa oko 200 bošnjačkih izbjeglica zaputio se iz susjedne opštine Višegrad prema Makedoniji. Autobusi su iz nerazjašnjenih razloga zaustavljeni na granici Bosne i Srbije, kod Mokre Gore, a naređeno im je da se vrate nazad.[69] Na putu ka Višegradu konvoj je ponovo zaustavljen u selu Bosanska Jagodina. Ovaj put, četnici su nasilno odvojili 17-oro bošnjačke djece od roditelja, a tada ih strijeljali na licu mjesta. Mada je jedan od roditelja molio da njega ubiju, a da sina poštede, ubica je na njegove molbe odgovorio: "*Ne, tebe nećemo ubiti. Ubiti ćemo tvoga sina, a ti ćeš zbog toga patiti.*"[70] Sudbina izbjeglica koje su vraćene u Višegrad je nepoznata.

Ubice djece su bili pripadnici zloglasnih volonterskih formacija iz Srbije koje su djelovale u sklopu lokalne srpske "teritorijalne obrane." Ove formacije su sudjelovale u sistematskim otmicama i ubistvima bošnjačkih civila srebreničke regije.

Avionski napadi iz Srbije (od juna 1992 pa nadalje)

Tijekom većeg dijela 1992. godine, još uvijek su postojali mnogi 'paketići' slobodnih teritorija, razasuti diljem istočne Bosne i pod kontrolom bošnjačkih snaga - uključujući i prethodno spomenuta sela Kamenicu, Cersku, Konjević Polje, Veliku Glogovu, Potočare, Sućesku, Osmače i Žepu. Sva ova mjesta su bila izložena svakodnevnom artiljerijskom granatiranju. Napadi su pojačani u junu uvođenjem zračnog bombardiranja.

Prema podacima Hasana Nuhanovića, koji je preživio opsadu Srebrenice, a kasnije i pad enklave, četiri borbena aviona iz smjera Srbije počela su bombardiranje Žepe u susjednoj opštini Rogatica 5. juna 1992,

"*Nakon tog datuma, korištenje zračnih snaga Savezne Republike Jugoslavije kao represivnog sredstva protiv civila regije Žepe, Srebrenice, Konjević Polja i Cerske, postala je gotovo svakodnevna pojava. Zračno bombardiranje je izazivalo paniku među stanovnicima, daleko veću nego panika uzrokovana od konstantnog granatiranja tenkovima, topovima, i višecijevnim raketnim bacačima.*"[71]

Borbeni avioni su poletali sa zračne luke Ponikve u blizini Užica u Srbiji i Batajnice u blizini Beograda. Ostali avioni su bili locirani na aerodromu u Banja Luci pod kontrolom bosanskih Srba. Relativno sporo-leteći tip aviona je uzlijetao sa piste na farmi u blizini Bratunca, oko 4 km udaljene od Srebrenice.

Na suđenju Naseru Oriću, bivši općinski sudija Mensud Omerović opisao je strahote terora koji su Srbi nanosili Srebrenici:

"*Mi smo bili bombardirani na svakodnevnoj bazi. Centar Srebrenice je napadan sa avionima svakog dana, a pored toga je bilo i neprestano granatiranje, osobito iz višecijevnih raketnih bacača. Oni bi odjednom jednostavno ispalili oko 30 do 40 raketa na područje grada. Pa to je bilo užasno*."[72]

Silovanje kao oružje rata

Nevladina organizacija "Žene - Žrtve Rata" je dokumentirala oko 25.000 žrtava silovanja u bosanskom ratu.[73] Veliki broj ovih slučajeva dolazi upravo iz regije Podrinja. Ovu brojku treba tretirati kao

konzervativnu procjenu, imajući u vidu socijalnu stigmu vezanu za silovanje, te nespremnost žena da se predstave i budu identificirane kao žrtve silovanja. U srebreničkoj regiji -- koju smo ranije definirali kao Srebrenica sa četiri prijeratne pogranične opštine (Bratunac, Vlasenica, Rogatica i Višegrad) – upravo Višegrad je bio jedan od najjasnijih primjera sistematskog užasa silovanja koji je korišten isključivo kao instrument etničke agresije.

Značaj silovanja u kampanji eliminacije bošnjačkog stanovništva Višegrada priznat je vrlo kasno i to na suđenju Milanu Lukiću pred Haškim tribunalom. Međutim, pokušaji da se tačke silovanja i seksualnog ropstva uključe u optužnicu nisu uspjeli na temelju žalbe optuženog da nije imao adekvatno vrijeme da pripremi odbranu.[74]

Opsežnije ispitivanje fenomena silovanja kao oružja rata – u širem kontektsu bosanskog rata ili čak u ograničenom području Srebrenice i susjednih opština srednjeg Podrinja – je izvan opsega ovog studija. Ipak, važno je napomenuti da silovanja počinjena od strane oružanih formacija bosanskih Srba u Podrinju nisu bila samo postupci pojedinaca uzrokom raspada vladavine zakona. Silovanja su korištena sistematski kao instrument terora i demoralizacije u cilju postizanja političkih i vojnih ciljeva sa krajnjim rezultatom trajnog uklanjanja bošnjačkog stanovništva sa tog područja.

Masakri u Višegradu (od aprila do juna 1992)

Pogranična opština Višegrad je bila poprište sistematskih silovanja, mučenja i ubistava na hiljade bespomoćnih bošnjačkih civila bez obzira na njihovu dob ili spol. Razmjera i nemilosrdnost brutalne kampanje terora koji je vođen protiv većinskog bošnjačkog stanovništva Višegrada uključivala je neke od najgorih oblika primjera nečovječnog postupanja i okrutnosti nanijete bošnjačkom stanovništvu na bilo kom mjestu šire regije Srebrenice. Sljedeći niz događaja raspravlja o nekim od najgorih zločina koji su se desili u susjednom Višegradu između aprila i juna 1992.

Vilina Vlas, Logor za Silovanja (april 1992 pa nadalje)

U periodu od aprila i maja 1992, Srbi su formirali dvadeset i jedan logor za mučenja i silovanja Bošnjaka na području opštine Višegrad. Hotel “Vilina Vlas” je bio jedan od najvećih i najbrutalnijih logora u kome su srpski vojnici i članovi paravojnih snaga "Beli orlovi" na čelu sa Milanom Lukićem, držali na stotine bošnjačkih žena i djevojčica, a potom ih sistematski mučili, porobljavali i seksualno zlostavljali na najokrutnije moguće načine. Primjer sadističkog mučenja je bila praksa silovanja majki i njihovih maloljetnih kćerki u isto vrijeme – sve sa ciljem nanošenja nepopravljivih psihičkih posljedica i osiguravanja da se žrtve više nikad ne bi vratile na to područje. Srpski zločinci su birali mlade i lijepe bošnjačke žene i djevojčice sa namjerom da ih oplode "*kako bi mogle rađati srpsku djecu*." Oko 200 žena i djevojčica je bilo zatvoreno u ovom logoru, ali samo nekolicina je preživjela neprestana sadistička iživljavanja. Svjetska javnost je upoznata sa strahotama ovog logora u kasnim mjesecima 1992. godine, nakon čega je logor zatvoren, a mnogim žrtvama se od tada gubi svaki trag.[75]

Masakri na mostu Mehmed Paše Sokolovića (april 1992 pa nadalje)

Rijeka Drina je korištena kao odlagalište tijela mnogih bošnjačkih civila ubijenih od strane srpskih oružanih formacija u prvim mjesecima rata u Bosni i Hercegovini. Čuveni most na Drini, sagrađen od Mehmed-paše Sokolovića (Sokollu Mehmed Paşa), postao je simbolom patnje bošnjačkih stanovnika Višegrada. Srpske paravojne snage su dovozile kamione pune civila do mosta gdje su ih strijeljali, ili do obale Drine gdje su ih klali, a potom gurali u vodu da plove rijekom.

Dana 18. juna 1992, četnici Milana Lukića su na sadistički način usmrtili 22 Bošnjaka, a neke žrtve su noževima rasporili i iščupali im bubrege; u drugim slučajevima, Bošnjake su kanapima vezali za vozila i vukli po asfaltnim ulicama Višegrada, a djecu su gurali sa

mosta i njihova tijela rešetali mecima prije nego što utonu u vodu.[76] Na stotine unakaženih bošnjačkih leševa plovili su rijekom Drinom da bi se konačno zaustavili u jezeru Perućac, rezervoaru koji je formiran izgradnjom hidroelektane Bajina Bašta.

U vrijeme kompletiranja ovog studija, u septembru 2010., jezero Perućac je bilo mjesto forenzičkih radova na iskopavanju ostataka leševa, koji su pripadali žrtvama višegradskih masakra iz 1992. Prema izvješću koje je objavio Balkan Insight, "*Leševi oko 250 civila, za koje se vjeruje da su žrtve ubistava u Višegradu iz 1992. godine, pronađeni su u jezeru Perućac na granicu između Bosne i Hercegovine i Srbija*."[77]

Lomača u Pionirskoj (14. juli 1992)

Na četvrti dan muslimanskog praznika Kurban-bajrama 14. juna 1992, grupa višegradskih četnika slavila je pravoslavni praznik Svete trojice spaljivanjem najmanje 60-oro bošnjačkih žena, djece i staraca u kući Adema Omeragića u Pionirskoj ulici u Višegradu.[78] Unutrašnjost kuće je bila planski pripremljena za paljenje, a tepih je bio natopljen zapaljivom tečnošću. Četnici su zabarikadirali sve izlaze kuće, a zatim je zapalili zajedno sa grupom bošnjačkih civila, koji su vrištali od nesnosnih opekotina vatre. Najmlađa žrtva je bila novorođenče koje prema iskazu jedne od preživjelih "*ni dva dana nije imalo. Večeras se rodilo, sutra navečer izgorjelo. Ja sam ranjena kroz lijevu nogu i lijevu ruku kad sam iskočila kroz prozor, izbacila sina od 13 i po, 14 godina. Tako još jedna žena. Četvero nas je preživjelo*."[79] Prije paljenja, žrtve su bile opljačkane. Četnici su prisilili žene i djevojke da se skinu gole, a potom su ih izveli iz kuće i brutalno silovali. Poslije silovanja, zatočenice su vraćene nazad u kuću kako bi izgorile u plamenu vatre.[80]

Masakr u Pakleniku (15. juni 1992)

Jutra 14. juna 1992. godine, nenaoružani bošnjački civil Ferid Spahić postao je jedan od 150 muškaraca, žena i djece iz Višegrada kojima je rečeno da se ukrcaju u dva autobusa u selu Bosanska Jagodina kako bi bili prevezeni na sigurnost. Po već ranijem scenariju, autobusi su bili zaustavljeni u Rogatici gdje su muškarci i dječaci (između 15 i 60 godina starosti) odvojeni od svojih familija. Preko noći, muškarci su zadržani u zatočeništvu gdje su bili zlostavljani i mučeni, a sljedećeg jutra im je naređeno da se ukrcaju na drugi autobus. Ovaj put su odvezeni do mjesta Paklenik, gdje su iskrcani iz autobusa, poredani na rubu provalije poznatije kao “Propast” i sistematski strijeljani. Njihova tijela su gurnuta u jamu. Ferid Spahić je bio jedini koji je uspio preživjeti.[81]

Lomača na Bikavcu (27. juna 1992)

Dana 27. juna 1992, višegradski četnici su proslavili Vidovdan po istom scenariju kao i prethodni pravoslavni praznik 14. juna u Pionirskoj ulici. Ovaj put su zabarikadirali grupu bošnjačkih žena, djece i staraca u obližnju kuću Mehe Aljića u naselju Bikavac, a potom ih žive zapalili. Najmanje 59-oro nemoćnih žena, djece i starijih je izgorjelo u plamenu vatre.[82]

Prema svjedočenju dva zaštićena svjedoka u Haškom tribunalu, jecaji zapaljenih žrtava trajali su oko pola sata, a ličili su na krikove mačaka.[83] Samo jedna žena je uspjela pobjeći i preživjeti. Tijelo Zehre Turjačanin je bilo gotovo ugljenisano i sa teškim tjelesnim opekotinama. Novinarka Maggie O'Kane je u svom izvještaju napisala da su Zehrine "uši bile istopljene. Sve što je od njih ostalo su dvije uvijene sivkaste grudvice, kao vosak izgorjele svijeće. Njezino čelo je pokriveno ogromnom krastom koja još nije zarasla, a njezin nos je splet ispucanih krvnih sudova."[84]

Turjačanin je bila svjesna o levelu terora kojeg su četnici Višegrada nanosili Bošnjacima. U drugom dijelu mjeseca juna -- nešto prije lomače na Bikavcu -- Turjačanin je kriomice posmatrala kako grupa četnika poliva benzinom i na živo pali Envera Šubašića i Dedu Muševića. Ovaj incident se dogodio u po bijela dana, a Milan Lukić je i ovaj put bio na mjestu zločina.[85]

Brojevi bošnjačkih žrtava:

Prema podacima Istraživačko-dokumentacionog centra (IDC) u Sarajevu, između aprila i juna 1992. godine, srpske snage su ubile najmanje 3.166 Bošnjaka u široj regiji Srebrenici. Ovu brojku treba posmatrati kao minimum iz dva razloga. Već 15 godina nakon rata, u Bosni i Hercegovini se ukupno 10.419 ljudi još uvijek vode kao nestali. Od ovog broja, gotovo svi su Bošnjaci.

Iako su tri međunarodna stručnjaka - Partick Ball, Ewa Tabeau i Philip Verwimp - pozitivno ocijenili databazu mrtvih IDC-a, oni su ipak izrazili zabrinutost zbog slabog prijavljivanja civilnih žrtava. Mnoge obitelji su izrazile želju da svoje članove sahrane kao vojnike [što je najočitiji slučaj sa Srebrenicom], iako su umrli kao civili. Najčešći razlog ovakvo ponašanja je bio pristup socijalnim pogodnostima za obitelji poginulih vojnika. Stručnjaci su zaključili da je ova praksa vjerovatno dovodila do povećanog prikaza vojnih i smanjenog prikaza civilnih žrtava u dokumentaciji IDC-a.[86]

Uz podatke koje sam dobio od administratorice IDC-a za Bosanski atlas ratnih zločina, Elme Zahirović, strogo mi je napomenuto da *"broj poginulih i nestalih osoba za koje nismo bili u stanju odrediti tačan datum smrti, nisu bili uključeni u datom popisu žrtava*."

April, Maj i Juni 1992:
Srebrenica - 403 Bošnjaka (294 civila / 109 branitelja)
Bratunac - 612 Bošnjaka (399 civila / 213 branitelja)

Vlasenica - 636 Bošnjaka (527 civila / 109 branitelja)
Rogatica - 434 Bošnjaka (242 civila / 192 branitelja)
Višegrad - 1081 Bošnjaka (830 civila / 251 branitelja)

Srebrenica
April 1992 - 36 Bošnjaka (23 civila / 13 branitelja)
Maj 1992 - 279 Bošnjaka (235 civila / 44 branitelja)
Juni 1992 - 88 Bošnjaka (36 civila / 52 branitelja)

Bratunac
April 1992 - 24 Bošnjaka (21 civila / 3 branitelja)
Maj 1992 - 508 Bošnjaka (344 civila / 164 branitelja)
Juni 1992 - 80 Bošnjaka (34 civila / 46 branitelja)

Vlasenica
April 1992 - 40 Bošnjaka (38 civila / 2 branitelja)
Maj 1992 - 254 Bošnjaka (200 civila / 54 branitelja)
Juni 1992 - 342 Bošnjaka (289 civila / 53 branitelja)

Rogatica
April 1992 - 12 Bošnjaka (9 civila / 3 branitelja)
Maj 1992 - 52 Bošnjaka (37 civila / 15 branitelja)
Juni 1992 - 370 Bošnjaka (196 civila / 174 branitelja)

Višegrad
April 1992 - 38 Bošnjaka (22 civila / 16 branitelja)
Maj 1992 - 280 Bošnjaka (178 civila / 102 branitelja)
Juni 1992 - 763 Bošnjaka (630 civila / 133 branitelja)

Popis 296 u cijelosti ili djelomično uništenih bošnjačkih sela (april-juni 1992)

U seoskom, pretežno poljoprivrednom području oko Srebrenice, bošnjačka sela su se sastojala od konglomeracije manjih zaselaka i naselja sa bliskim komunalnim vezama. Važno je držati na umu da jedno selo, koje je u cijelosti ili djelomično uništeno, zapravo zahvaća nekoliko uništenih naselja/zaselaka. Tijekom prva tri mjeseca rata u Bosni, srpske snage su uništile 296 pretežno bošnjačkih sela u regiji Srebrenice. Podaci navedeni u zagradama pokazuju relativni udio bošnjačke populacije u svakom selu prema popisu stanovništva u Bosni i Hercegovini iz 1991. Također u istom vremenskom periodu, bošnjački narod je bio protjeran iz 81 mješovitih i / ili većinski srpskih sela u tom području.

Srebrenica:

Od **296** bošnjačkih sela koja su u cijelosti ili djelomično uništena od strane srpskih snaga u srebreničkoj regiji tijekom prva tri mjeseca rata, **93** sela su bila smještena u opštini Srebrenica:

Alimani (100%), Barakovići (100%), Begići (100%), Beširovići (98.54%), Borbašići (100%), Brezovice (87.61%), Bukovik (100%), Čičci (100%), Čivići (100%), Dimnići (100%), Donja Rijeka (100%), Donja Žgunja (100%), Donje Pećи (100%), Donji Potočari (85.52%), Đurđevac (100%), Gladovići (99.62%), Glumci [Visošnjik] (100%), Gornja Rijeka (100%), Gornje Pećи (100%), Gornji Potočari (100%), Gradina (100%), Grujčići (100%), Hađići (100%), Ivčići (100%), Jovičići (100%), Kadrići (100%), Kalići (100%), Kamenjača (100%), Karćino Brdo (100%), Karići (100%), Katanići u blizini Tokoljaka (100%), Klotjevac (97.07%), Knezovi kod Sulica (100%), Kovačići (100%), Kragljivoda (100%), Krnjići kod Daljegošte (100%), Lasovac (100%), Liješće (71.94%), Likari (96.26%), Luka (98.66%), Ljeskovik (99.62%), Markovići (100%), Mala Daljegošta (90.65%), Mali Dobrak (100%), Mehmedino Polje (100%), Mehmedovići (100%), Miholjevine (97.29%), Moćevići (100%), Nogačevići (64.73%), Ornica (100%), Osat (100%), Osatica (96.12%), Osmače (99.26%), Oštrika (100%),

Pećišta (92.65%), Petinići (100%), Podgaj (96.63), Podkorijen (100%), Podševar (100%), Poljak (100%), Polje (100%), Porobići (100%), Poznanovići (99.33%), Predola (100%), Pribidoli (87.89%), Prohići (99.75%), Rabađići (100%), Radovčići (88.33%), Rađenovići (100%), Raušići (100%), Rešagići (100%), Ritašići (100%), Rulovci (100%), Sase (82.15%), Sejdinovići (100%), Sjedaće (100%), Skejići (100%), Skelani (84.59%), Skenderovići (100%), Studenac kod Osata (100%), Sućeska (100%), Sulice (99.71%), Suljagići (100%), Šljivica (100%), Tihići (100%), Tokoljaci (98.41%), Trubari (100%), Tursanovići (100%), Urisići (99.69%), Vaćići (100%), Vodice (100%), Velika Daljegošta (99.38%) i Veliki Dobrak (100%).

Pored toga, Bošnjaci su isto tako bili nasilno istjerani iz 14 mješovitih i/ili pretežno srpskih sela u opštini Srebrenica, uključujući sela: *Brežani, Bujakovići, Čičevci, Gaj, Gostilj, Kalimanići, Krnjići, Međe, Obadi, Orahovica, Radoševići, Toplica, Viogor, i Žabokvica*. Srbi su uništili sve bošnjačke kuće u ovim selima, a imovinu bošnjačkih mještana unaprijed opljačkali.

Bratunac:

Od **296** bošnjačkih sela koja su u cijelosti ili djelomično uništena od strane srpskih snaga u srebreničkoj regiji tijekom prva tri mjeseca rata, **22** sela su bila smještena u opštini Bratunac:

Abdulići (99.38%), Biljača (96.03%), Blječeva (87.35%), Borkovac (100%), Glogova (99.37%), Hranča (77.31%), Hrnčići (99.67%), Jagodnja (99.30%), Joševa (100%), Konjevići (97.69%), Krasanovići (67.29%), Lonjin (96.17%), Mihaljevići (95.90%), Pirići (100%), Pobuđe (99.49%), Podčauš (82.33%), Suha (85.93%), Tegare (63.30%), Urkovići (99.63%), Voljavica (99.70%), Zalužje (99.51%) i Zapolje (95.76%).

Pored toga, Bošnjaci su isto tako bili nasilno istjerani iz 12 mješovitih i/ili pretežno srpskih sela u opštini Bratunac, uključujući sela: *Bjelovac, Fakovići, Loznica, Magašići, Mratinci, Pobrđe, Rakovac, Repovac,*

Sikirić, Slapašnica, Vitkovići i Zagoni. Srbi su uništili sve bošnjačke kuće u ovim selima, a imovinu bošnjačkih mještana unaprijed opljačkali.

Vlasenica:

Od **296** bošnjačkih sela koja su u cijelosti ili djelomično uništena od strane srpskih snaga u srebreničkoj regiji tijekom prva tri mjeseca rata, **35** sela su bila smještena u opštini Vlasenica:

Bešići (99.48%), Bukovica Gornja (100%), Cerska (98.58%), Donje Vrsinje (80.12%), Drum (81.35%), Durakovići (100%), Durići (100%), Džemat (98%), Đile (99.65%), Gerovi (99.23%), Gobelje (95.15%), Gornje Vrsinje (92.46%), Gradina (99.86%), Here (100%), Kuljančići (99.16%), Maćesi (98.98%), Mršići (100%), Neđeljišta (83.73%), Nova Kasaba (78.11%), Nurići (100%), Pijuke (100%), Pomol (99.78%), Pustoše (88.94%), Raševo (71.33%), Rašića Gaj (69.26%), Rovaši (100%), Sebiočina (100%), Skugrići (93.26%), Šadići Donji (88.51%), Štedra (100%), Štedrići (100%), Turalići (85.93%), Zaklopača (65.90%), Zilići (100%) and Žutica (100%).

Pored toga, Bošnjaci su isto tako bili nasilno istjerani iz 11 mješovitih i/ ili pretežno srpskih sela u opštini Vlasenica, uključujući sela: Bukovica Donja, Buljevići, Milići, Mišari, Mišići, Peševina, Rupovo Brdo, Tugovo, Višnjica, Vrli Kraj i Vrtoče. Srbi su uništili sve bošnjačke kuće u ovim selima, a imovinu bošnjačkih mještana unaprijed opljačkali.

Rogatica:

Od **296** bošnjačkih sela koja su u cijelosti ili djelomično uništena od strane srpskih snaga u srebreničkoj regiji tijekom prva tri mjeseca rata, **56** sela su bila smještena u opštini Rogatica:

Borovac (98.63%), Borovsko (85.18%), Brčigovo (98.48%), Brda (100%), Burati (80%), Čadovina (100%), Čavčići (99.62%), Čubrići (91.04%), Dobrače (96.92%), Dub (100%), Đedovići (83.72%), Gazije

(100%), Godomilje (69.90%), Golubovići (71.42%), Jasenice (68.96%), Karačići (100%), Kopljevići (100%), Kovanj (78.23%), Kozarde (100%), Kozići (86.66%), Kramer Selo (94.32%), Kujundžijevići (68.88%), Kukavice (93.82%), Laze (88.76%), Lepenica (74.28%), Lubardići (98.48%), Ljubomišlje (98.97%), Mahala (84.78%), Medna Luka (93.54%), Mrgudići (96.66%), Nahota (100%), Okruglo (72.51%), Orahovo (100%), Otričevo (100%), Pašić Kula (75.78%), Pokrivenik (100%), Pripečak (97.60%), Prosječeno (100%), Purtići (99.43%), Radič (98.46%), Rakitnica (100%), Ribioc (100%), Slap (100%), Sočice (94.91%), Stop (100%), Strmac (80.13%), Surovići (100%), Šatorovići (100%), Šetići (80.29%), Šljedovići (100%), Šljivno (100%), Vragolovi (89.94%), Vratar (100%), Vrelo (98.95%), Žepa (97.40%) i Živaljevići (73.40%).

Pored toga, Bošnjaci su isto tako bili nasilno istjerani iz 26 mješovitih i/ ili pretežno srpskih sela u opštini Rogatica, uključujući sela: *Babljak, Begzadići, Borač, Borika, Dobrašina, Dobromerovići, Dobrouščići, Dumanjići, Jarovići, Mesići, Osovo, Pavičina Kula, Planje, Plješevica, Pribošijevići, Rađevići, Seljani, Sjemeć, Stara Gora, Starčići, Stjenice, Šena Krena, Vražalice, Vrlazje, Zagajevi i Zakomo*. Srbi su uništili sve bošnjačke kuće u ovim selima, a imovinu bošnjačkih mještana unaprijed opljačkali.

Višegrad:

Od **296** bošnjačkih sela koja su u cijelosti ili djelomično uništena od strane srpskih snaga u srebreničkoj regiji tijekom prva tri mjeseca rata, **90** sela su bila smještena u opštini Višegrad:

Ajdinovići (100%), Babin Potok (95.18%), Ban Polje (92.40%), Barimo (100%), Batkušići (100%), Bistrivode (99.18%), Blaž (100%), Bogdašići (100%), Borovac (100%), Brezje (75%), Brodar (100%), Crijep (100%), Crni Vrh (100%), Čengići (100%), Donja Brštanica (100%), Donja Crnča (99.55%), Donje Dubovo (100%), Donje Štitarevo (100%), Donji Dobrun (70.84%), Donji Dubovik (100%), Drina (100%), Drinsko (100%), Drokan (100%), Dubočica (91.17%), Dušče (89.65%), Džankići (100%), Đipi (100%), Gazibare (100%),

Gornja Brštanica (97.95%), Gornja Crnča (97.04%), Gornje Štitarevo (100%), Gornji Dobrun (99.41%), Gornji Dubovik (100%), Hamzići (99.18%), Holijaci (96.84%), Hranjevac (100%), Jarci (100%), Jelačići (100%), Jelići (100%), Kabernik (87.27%), Kamenica (98.42%), Kapetanovići (95.74%), Klašnik (100%), Kosovo Polje (71.85%), Kuka (100%), Kupusovići (93.75%), Kurtalići (97.22%), Kustur Polje (100%), Lasci (100%), Madžarevići (100%), Mala Gostilja (93.06%), Mangalin Han (95%), Međeđa (98.96%), Menzilovići (98.30%), Meremišlje (100%), Miloševići (100%), Mušići (90.76%), Nezuci (99.61%), Obravnje (80%), Okolišta (70.07%), Okrugla (99.34%), Omerovići (98.26%), Orahovci (99.19%), Palež (100%), Polje (100%), Povjestača (93.97%), Presjeka (91.11%), Raonići (100%), Repuševići (89.23%), Resnik (100%), Rodić Brdo (87.87%), Rohci (100%), Rutenovići (100%), Sendići (100%), Smriječje (97.77%), Šip (83.78%), Šumice (100%), Tupeši (100%), Turjak (100%), Tusta Međ (100%), Tvrtkovići (100%), Uništa (78.57%), Velika Gostilja (79.60%), Vlahovići (93.95%), Zagorac (100%), Zakrsnica (100%), Zanožje (100%), Zlatnik (100%), Žagre (100%) i Žlijeb (79.32%).

Pored toga, Bošnjaci su isto tako bili nasilno istjerani iz 18 mješovitih i/ili pretežno srpskih sela u opštini Višegrad, uključujući sela: *Bodežnik, Ćaćice, Donja Jagodina, Faljenovići, Glogova, Klisura, Koritnik, Mirlovići, Pijavice, Pozderčići, Pretiša, Rujišta, Sase, Šeganje, Velji Lug, Višegradska Banja, Vodenice i Vučine*. Srbi su uništili sve bošnjačke kuće u ovim selima, a imovinu bošnjačkih mještana unaprijed opljačkali.

FUSNOTE:

1 Termin “bosanski Muslimani” – usljed problematične vjerske konotacije – prikriva suštinski sekularnu, političku i etničku prirodu sukoba. Iz tog razloga, u ovoj studiji oznaka "bosanski Muslimani" je izbačena u korist ispravnijeg termina Bošnjak.

2 ICTY, Expert Report of Patrick J. Treanor, "The Bosnian Serb Leadership 1990-1992", page 4. Research report prepared for the case of Momčilo Krajišnik & Biljana Plavšić (IT-00-39 & 40), 30 July 2002. Retrieved from the Court Database of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), Exhibit P64.

3 ICTY, Prosecutor v. Radoslav Brđanin, Trial Judgement, Case No. IT-99-36-T, para. 163-164.

4 ICTY, Prosecutor v. Miroslav Deronjić, Sentencing Judgement, Case No. IT-02-61-S, para. 54.

5 I CTY, Prosecutor v. Naser Orić, Trial Judgement, Case No. IT-03-68-T, para. 93-94.

6 Besim Ibišević. Amsterdam, 1999. “Srebrenica (1987-1992)”, 133-134.

7 Daniel Toljaga, “Interview with Nihada Hodžić, Survivor of the Zaklopača Masssacre,” published by the Canada-based Institute for the Research of Genocide, 12 February 2010.

8 The Netherlands Institute for War Documentation (NIOD), Apendix IV, History and Reminders in East Bosnia; Chapter 3, World War Two, 1941-1945, Chetnik terror against Muslim villages.

9 U izvještaju srpskom nacističkom kolaboratoru Draži Mihailoviću, datiranom 13. februara 1943. godine, komandant Pavle Đurišić je izjavio da su u ovoj vojnoj operaciji Četnici ubili 1,200 bošnjačkih vojnika i 8,000 bošnjačkih žena, djece i staraca.

10 Bosna i Hercegovina proglašava svoju nezavisnost 3. marta 1992. Priznanje od strane Europske zajednice dobija 6. aprila 1992. Dana 22. maja 1992, primljena je u Ujedinjene nacije kao država-članica.

11 Rachel Irwin, “Karadžić's 'Threatening' Language”, The Institute for War and Peace Reporting, 14 June 2010.

12 Florence Hartmann, "The aim of the war in Bosnia-Herzegovina was to destroy the Bosnian Muslims”, The Bosnian Institute (United Kingdom), 16 August 2007.

13 Ibid.

14 Ibišević, “Srebrenica (1987-1992)”, 147.

15 ICTY, Prosecutor v. Radoslav Brđanin, Trial Judgement, Case No. IT-99-36-T, par. 91.

16 ICTY, Prosecutor v. Radoslav Brđanin, Trial Judgement, Case No. IT-99-36-T, par. 80-83.

17 Ibišević, “Srebrenica (1987-1992)”, 190.

18 Ibišević, “Srebrenica (1987-1992)”, 190.

19 ICTY, Prosecutor v. Momčilo Krajisnik, Appellate Judgement, Case No. IT-00-39, par. 436.

20 ICTY, Prosecutor v. Radoslav Brđanin, Trial Judgement, Case No. IT-99-36-T, par. 80-83.

21 Ibišević, “Srebrenica (1987-1992)”, 208-209.

22 Prema popisu stanovništva u Bosni i Hercegovini 1991, u Skelanima su živjela 1.123 stanovnika: 950 Bošnjaka, 160 Srba, 7 Jugoslavena i 6 Ostalih.

23 Prema popisu stanovništva u Bosni i Hercegovini 1991, ukupno 49.107 Bošnjaka je živjelo u općinama Srebrenica (27.572) i Bratunac (21.535).

24 Ibišević, “Srebrenica (1987-1992)”, 213.

25 ICTY, Prosecutor v. Miroslav Deronjić, Sentencing Judgement, Case No. IT-02-61-S, Par. 70-71.

26 BEHAR, časopis za kulturu i društvena pitanja, Specijalno izdanje 'Silovane,' Broj 90-91, Godina XVIII, 2009.

27 The Netherlands Institute for War Documentation (NIOD), Appendix IV, History and Reminders in East Bosnia, Chapter 6, War In Eastern Bosnia: Ethnic cleansing by Serbs and first acts of Muslim resistance.

28 Dnevni Avaz , “Obilježavanje stradanja prvih srebreničkih žrtava”, 7 May 2009.

29 Helen Warrell, “Bosnian Muslim Hazim Malagic remembers Serb aggression as he testifies in defence of the Srebrenica commander", The Institute for War & Peace Reporting (IWPR), 20 November 2005.

30 Naser Orić. 1995. “Srebrenica Testifies and Accuses: Genocide Against Bosniaks in Eastern Bosnia (Central Podrinje) April 1992 - September 1994."[“Srebrenica Svjedoči i Optužuje: Genocid nad Bošnjacima Istočne Bosne (Srednje Podrinje) april 1992 - septembar 1994.”] Chapter: “Massacres in the Months of April and May of 1992” [“Pokolj u mjesecima april i maj 1992. godine”], p.49.

31 Tim Judah, “The Waiting Game in the Balkans”, The New York Review of Books, 11 August 2005.

32 Podatke dostavio svjedok Smajo Imamović.

33 United Nations, "Report of the Security Council Mission Established Pursuant to Resolution 819 (1993)," S/25700, 30 April 1993.

34 ICTY, Prosecutor v. Naser Orić, Trial Judgement, Case No. IT-03-68-T, Par. 86.

35 ICTY, Prosecutor v. Naser Orić, Trial Judgement, Case No. IT-03-68-T, Par. 103.

36 BEHAR, Op. cit. str. 55.

37 ICTY, Prosecutor v Miroslav Deronjić, Sentencing Judgement, par. 85.

38 Association “Women of Srebrenica”, “The United Nations on the Srebrenica's Pillar of Shame: 104 testimonies about the role of the UN in genocide against the population of the UN 'Srebrenica Safe Haven'”, Chapter: “Slaughtering of Civilians in the Village of Glogova on 9 May 1992”, 16-17.

39 ICTY, Court Transcript, Prosecutor v. Naser Orić, Tuesday 22 November 2005.

40 Sejo Omeragic. Sarajevo, 1994. “Satanic Sons” (“Satanski Sinovi”).

41 Emir Suljagić,”Exclusive: Names of Yet Not-Indicted Criminals (I)” [Ekskluzivno: imena još neoptuženih zločinaca (I)”], published by BH Dani (Sarajevo-based Bosnian language daily) on 15. juni 2001.

42 Naser Orić Trial, Court Transcripts, Testimony of Slavisa Erić on 26 October 2004.

43 Reuters, “Bosnian Muslims Bury Oldest Victim of War Killings”, 12 May 2009.

44 Final Report of the United Nations Commission of Experts established pursuant to security council resolution 780 (1992), Annex VIII - Prison Camps, Under the Direction of M. Cherif Bassiouni.

45 United Nations Human Rights Committee, Document submitted by Bosnia and Herzegovina on 27 April 1993, para. 13. http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/0/333378630589b6d680256674005bc280?Opendocument

46 Preporod Journal, Issue # 103, ISSN 1334-5052, Special Edition: September 2008, Photo Archive “Masovna Grobnica Suha”, 9-12.

47 Radio-Television of the Federation of Bosnia-Herzegovina (RTVFBiH), “Zekira Begić was killed in the 9th month of pregnancy” [“Zekira Begić ubijena je u devetom mjesecu trudnoće”], 9. maj 2010.

48 ICTY, Prosecutor v. Miroslav Deronjić, Sentencing Judgement, Case No. IT-02-61-S, Par. 57.

49 Ibid. par. 68.

50 ICTY, Prosecutor v. Momčilo Perišić, Case IT-04-81-PT, Submission of Expert Reports of Dr. Robert J. Donia, (ii) Thematic Excerpts from the Assembly of Republika Srpska, 1991-96, attached at ANNEX B, 23 September 2008.

51 Daniel Toljaga, Op. cit. “Interview with Nihada Hodžić.”

52 Orić, “Srebrenica Svjedoči i Optužuje”, p. 55-56.

53 Ibid.

54 The Court of Bosnia and Herzegovina, “Indictment confirmed in the Novak Stjepanović case”, Press Release, 12 November 2009.

55 Orić, “Srebrenica Svjedoči i Optužuje”, p. 54, 57.

56 ICTY, Prosector v. Naser Orić, Court Transcript, page 3911, 20 January 2005.

57 Orić, “Srebrenica Testifies and Accuses”, p. 59.

58 Udruženje “Žene Srebrenice”. Tuzla, 1998. “Samrtno Srebreničko Ljeto '95” str. 133-135.

59 ICTY, Court Transcript, Prosecutor v. Naser Orić, Testimony of Edina Karić, 14-15 September 2005.

60 Ibid.

61 ICTY, “Dragan Nikolić, 'Sušica Camp,' (IT-94-2),” Case Information Sheet.

62 Roger Cohen, “Bosnian Camp Survivors Describe Random Death,” The New York Times, 2 August 1993.

63 ICTY, “Judgement in the Case The Prosecutor v. Dragan Nikolić”, Press Release, 18 December 2003.

64 ICTY, Court Transcript, Prosecutor v. Dragan Nikolić, Testimony of Habiba Hadžić, 3 November 2003.

65 ICTY, Prosecutor v. Dragan Nikolić, Sentencing Judgement, Case No.IT-94-2, Par. 194.

66 Oslobođenje, “Godišnjica stradanja u logoru Sušica,” 27 September 2009.

67 Roger Cohen, “Ex-Guard for Serbs Tells Of Grisly 'Cleansing' Camp,” The New York Times, 1 August 1994.

68 Roger Cohen, “Bosnian Camp Survivors Describe Random Death”, The New York Times, 2 August 1994.

69 First Report on the War Crimes in the Former Yugoslavia, “Submission of Information to the United Nations Security Council in Accordance With Paragraph 5 of Resolution 771 (1992)”, September 22, 1992.

70 Carol J. Williams, "Horror in Bosnia: Children Slain as Parents Watch", Los Angeles Times, 3 June 1992.

71 Hasan Nuhanović. Sarajevo, 2007. “Under the UN Flag: The International Community and the Srebrenica Genocide,”p.41.

72 Naser Orić Trial, Court Transcripts, Testimony of Mensud Omerovic, 26 May 2005.

73 Dnevni Avaz, "U BiH 25.000 silovanih žena i 52 muškarca," Issue No. 4652, p. 11, 5. septembra 2008.

74 ICTY, "Decision on prosecution motion seeking leave to amend the second amended indictment," 8 July 2008.

75 Final report of the United Nations Commission of Experts established pursuant to security council resolution 780
(1992), Annex IX: "Rape and sexual assault," Chapter "Višegrad," Under the Direction of: M. Cherif Bassiouni, Chairman and Rapporteur on the Gathering and Analysis of the Facts, Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992).

76 United Nations Human Rights Committee. Op. cit. para. 34.

77 Balkan Insight, “Corpses of 250 People Exhumed from Perucac Lake”, Bojana Barlovac, 9 September 2010.

78 ICTY, “Milan Lukić and Sredoje Lukić, 'Višegrad,' (IT-98-32/1),” Case Information Sheet.

79 Slobodna Evropa, “Milan Gets Life Sentence, Sredoje 30 Years” [“Milanu doživotni zatvor, Sredoju 30 godina”] by Dženana Halimović, 20 Juli 2009.

80 ICTY, Prosecutor v. Milan Lukić & Sredoje Lukić, Trial Judgement, Case No. IT-98-32/1-T, par. 1008-1009.

81 ICTY, Prosecutor v. Milan Lukić & Sredoje Lukić, Trial Judgement, Case No. IT-98-32/1-T, par. 849-850.

82 ICTY, “Milan Lukić and Sredoje Lukić, 'Višegrad,' (IT-98-32/1),” Case Information Sheet.

83 ICTY, Prosecutor v. Milan Lukić & Sredoje Lukić, Trial Judgement, Case No. IT-98-32/1-T, par. 648-649.

84 Maggie O'Kane "Then they set the house on fire and everyone inside was screaming – I was the only one who got out",
The Guardian, August 20, 1992.

85 ICTY, Prosecutor v. Milan Lukić & Sredoje Lukić, Trial Judgement, Case No. IT-98-32/1-T, par. 852.

86 Patrick Ball, Ewa Tabeau and Philip Verwimp. The Bosnian Book of Dead: Assessment of the Database (Full Report), 17 June 2007.